

กายคตหระ

หรือเขียนคือกาย

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
ทรงพระนิพนธ์

พิมพ์ในารศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๕
กรมบัญชาสมวาร

ณวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

64

กายคฤหะ

หรือเรือนคี่อกาย

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

ทรงพระนิพนธ์

พิมพ์ในารศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ ๔

กรบบัญญาสมวาร

ณวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

Digitized by Google

Digitized by Google

คำนำ

เมืองารทำบุญศพเจ้าจอมมารดาชุ่มมารดาข้าพเจ้า
ครบสี่ทศวรรษ ข้าพเจ้าได้พิมพ์หนังสือนิตานเรื่องเลียง
เต็ก ซึ่งข้าพเจ้าได้แต่งไว้ช้านานแล้ว เป็นหนังสือมิตร
พลี ถวายจ่ายแจกสนองพระคุณท่านผู้มาช่วยงานครั้ง
นั้น ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้ทราบว่าชอบอ่านกันโดยมาก
บัดนี้กำหนดการศพมารดาข้าพเจ้าครบ๕๐ปี ๕๐ปี
ก็ควรจะพิมพ์หนังสือมิตรพลี เป็นของถวายจ่ายแจกแก่ท่าน
ผู้มีพระคุณอีกสักเรื่อง ๑ ได้ค้นดูในหนังสือชีวิตนิราศ
พบหนังสือซึ่งข้าพเจ้าแต่งไว้ช้านานแล้วอีกเรื่อง ๑ เรียก
เรื่องกายคฤหะ หรือเรือนค้อกาย เห็นว่าจะพอใช้ได้
จึงเอามาพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ แต่หนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้า
แต่งไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ กำหนดเวลาจนบัดนี้ได้
ถึง ๓๘ ปี ถ้าวิปัสสนาผลลึงด้วยหย่อนความรู้บ้าง
อย่างไร ขออภัยแก่ท่านทั้งหลายด้วย.

๓๖ ๒๕๔๑-๒๕๔๒ สภานายก

หอพระสมุทวชิรญาณ
วันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

สารบัญ

๑	ว่าด้วยสิ่งซึ่งประกอบให้เป็นกาย	หน้า ๑
	ว่าด้วยกะเพาะอาหาร	,, ๓
	ว่าด้วยฟัน	,, ๕
๒	ว่าด้วยทางเดินของโลหิต	,, ๗
	ว่าด้วยอาการหายใจ	,, ๑๓
๓	ว่าด้วยอินทรีย์	,, ๑๓
	ว่าด้วยนัยน์ตากับรูป	,, ๑๗
	ว่าด้วยหูกับเสียง	,, ๒๑
	ว่าด้วยจมูกกับกลิ่น	,, ๒๗
	ว่าด้วยลิ้นกับรส	,, ๒๘
	ว่าด้วยกายกับสัมผัส	,, ๒๙
๔	ว่าด้วยโครงเรือนที่เราอยู่	,, ๓๑
	กระดูกทำด้วยอะไร	,, ๓๕
	ว่าด้วยเนื้อ	,, ๓๖
	ว่าด้วยมือ	,, ๓๘
	ว่าด้วยนอนหลับ	,, ๔๒
	ว่าด้วยความตาย	,, ๔๕

กายคฤหะ

(๑) ว่าด้วยสิ่งซึ่งประกอบให้เป็นกาย

บุคคลจะได้พิจารณาถึงสรรพสิ่ง แลอาการอันประกอบ
อยู่ในกายของเรา นักปราชญ์ผู้เรียบเรียงเรื่องความรู้อย่างนี้
เมื่อประสงค์จะให้บุคคลทั้งหลายเข้าใจคำร่ำไถ่ง่าย
จึงได้ชักความอันพรรณากว้าง พฤษยาชาติแลคฤหสถาน
มาเป็นทำเนียบเปรียบเทียบกันประกอบความอธิบายทั้ง
จะว่าไปนี้:—

ธรรมดาว่าพฤษยาชาติทั้งหลายย่อมมีส่วนต่าง ๆ
กล่าวคือใบแลดอกผลกิ่งก้านเป็นต้น ก็ส่วนของพฤษยา
ชาติเหล่านี้ย่อมอาศัยอย่างไม้อันชุ่มชื้นอยู่ในภายใน
ลำต้นนั้น เป็นสิ่งเกอถูกล้างองงามเจริญขึ้น ความ
อุปมาอันนี้คือ สรรพสิ่งทั้งปวงซึ่งประกอบอยู่ใน
กายของเรา กล่าวคือ ผมขนเล็บฟันหนัง กระดูก เหล่านี้

ก็ยอมอาศรัยโลหิตก่อสร้างแลเกือกกลให้เจริญขึ้นฉันนั้น
 แท้จริงอันว่ากายของเรานี้ ก็เปรียบเหมือนเป็นเรือน
 ทอาศรัยของจิตรผู้เป็นเจ้าของ อัฐิทั้งหลายเปรียบ
 เหมือนเสาแลตัวไม้เครื่องเรือน ฝ่ายหนังนั้นเล่าก็
 เหมือนฝาอันหุ้มตัวไม้ทั้งปวงอยู่โดยรอบ ผมทั้งหลาย
 ประคองว่าแฝกจากที่มุงหลังคา แลหน้าต่างของเรือน
 นั้นก็คือนัยนันทาทัง ๒ ข้าง ยังมีเครื่องใช้สอยในเรือน
 อีกหลายอย่าง คือเครื่องหาบใจแลเส้นทางเดินของ
 โลหิต เป็นต้น ที่โลหิตจะเกิดขึ้นในกายนั้นก็อาศรัย
 เพราะอาหารที่เราบริโภค ช้อนฉันใด ยางไม้อันจะ
 เกิดในลำต้นของพฤกษชาติทั้งปวงก็เช่นกัน เพราะว่า
 พฤกษชาติทั้งปวงมีที่อ้อทั้งหลาย เปรียบเหมือนปาก
 อย่างเล็กที่สุดอยู่ตามใบไม้แลรากไม้ สำหรับที่จะได้ดูด
 อาหารของพฤกษชาตินั้น ฝ่ายว่าร่างกายของเราแล
 สรรพสัตว์ทั้งปวงก็ย่อมมีปากเป็นทวารอาหารเหมือนคน
 สิ่งซึ่งเป็นอาหารของพฤกษชาตินั้นก็คือ ชาติที่มีอยู่ใน

อากาศ แลที่มีอยู่ในแผ่นดิน อาหารของตัวเราแลสรรพ
สัตว์ทั้งปวงก็เป็นของเกิดมาแต่ธาตุทั้ง ๒ นั้นเหมือนกัน
คืออย่างไรเล่า อันอาหารของเราเหมือนเข้าเป็นต้น
ก็เป็นของเกิดมาจากธาตุทั้ง ๒ เพราะธาตุทั้ง ๒ ประกอบ
ให้เกิดเป็นต้นเข้าขึ้น ถึงอาหารซึ่งเป็นเนื้อสัตว์ต่าง ๆ
คือเนื้อสุกรแลเป็ดไก่เป็นต้น ถ้าจะคิดสืบสาวขึ้นไปก็คง
ลงอยู่ในธาตุทั้ง ๒ นั้นเอง เพราะเหตุว่าสัตว์เหล่านั้น
ก็ต้องอาศัยรูปทุกขชาติ คือต้นหญ้าแลเข้าเป็นอาหาร
เหมือนกัน

แท้จริงอาหารทั้งปวงก็อาศัยธาตุทั้ง ๒ กล่าวคือ
ธาตุในอากาศแลในแผ่นดินประกอบให้เกิดขึ้น เป็นสิ่ง
เกื้อกูลแก่มนุษย์แลสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมาจน

ว่าด้วยกะเพาะอาหาร

จะกล่าวด้วยอาการอันวิโรคอาหารของคนเราทั้ง
ปวง ธรรมดาว่าอาหารอันจะลงไปสู่กะเพาะ ต้อง
เป็นของย่อยเล็ดยืดแล้วจึงจะเป็นปรกติได้ เพราะฉะนั้น

จึงเป็นหน้าที่ของพนักงนที่คอยอาหารซึ่งเรากินเข้าไปให้
 เลือยก่อน เมื่ออาหารอันเลืยกแล้วตกลงไปในกะเพาะ
 น้ำสำหรับละลายอาหารซึ่งอยู่ในกะเพาะนั้นก็ละลาย
 อาหารได้ง่าย ถึงเมื่อเวลาพนักงนกำลังบดอาหารอยู่ ก็
 ต้องอาศัยยเซละเป็นพนักงนที่จะกลบเคล้ากับอาหารให้
 ชอนยุบ ธรรมดาว่าเซละก็ย่อมมีอยู่แต่พอรักษาให้
 ปากแลลิ้นชุ่มชื้นอยู่เสมอ เมื่อเวลาเรากินอาหารจึง
 ต้องใช้เซละเพื่อจะเคล้ากับอาหารมากกว่าเซละที่มีอยู่
 ในเวลาอื่น เพราะฉะนั้นถ้าผู้ใดขี้ใช้เซละเกิดน้อยกว่า
 ปกติ มีอาการอื่นเห็นได้ด้วยริมฝีปากแห้ง จึงไม่มีใคร
 จะกินอาหารที่แห้งเปรี้ยบเหม็นจนเข้าสวบนั่นได้ ความ
 ชอนลิ้นใดก็ดี ก็ไม่ผิดกันกับพฤษชาติซึ่งมิได้มี
 น้ำรด ก็ย่อมมีใบอันเหี่ยวแห้งไม่บริบูรณ์ ก็แต่ข้อ
 ความจริงว่ามาแล้ว เวลาที่กินอาหารเซละเกิดมาก
 กว่าเวลาที่ไม่กินอาหารนั้นจะเป็นได้ด้วยเหตุไรมิได้
 ปรากฏ

ว่าด้วยฟัน

ในทันจะต้องชักเอาอาการสัตว์ทั้งปวง อันต่างกัน
 มาเทียบเคียง เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายมีฟันเป็นอย่าง ๆ
 ต่างกัน คือเหมือนหนึ่งเลื้อยเป็นต้น ย่อมมีฟันแลเขี้ยว
 อันแหลมคมแข็ง เพราะเหตุว่าสัตว์จำพวกนั้นย่อมกิน
 เนื้อสัตว์อื่นเป็นอาหาร จึงต้องมีฟันสำหรับจะฉีกคว้า
 เนื้อสัตว์ให้หลุดออกเป็นชิ้น ๆ แล้วจึงจะกินได้ ฝ่าย
 ว่าสัตว์อีกจำพวกหนึ่ง คือโคแลกระบือเป็นต้นเหล่านี้นั้น
 ไม่ต้องมีเขี้ยวฟันอันแข็งแรง เพราะว่าอาคริย์แต่
 พืชผักชาติเป็นอาหาร ต้องใช้แต่ที่จะกัดให้ขาดแล
 ยดให้เลื่อยคเท่านั้น จึงได้มีฟันเป็นอย่างหนึ่ง ฟันที่
 มีอยู่ข้างปลายปากสำหรับกัดแต่หญ้าให้ขาด แล้วจึงใช้
 กรามบดหญ้านั้นให้เลื่อยคอีกทีหนึ่ง ฝ่ายว่าอาการของ
 มนุษย์เรา เมื่อจะเคี้ยวอาหารอันเป็นพืชผักชาติเหมือน
 ผลสมพะโลกมะม่วงเหล่านี้นั้น ก็เป็นทำนองเดียวกันกับสัตว์
 จำพวกที่กินพืชผักชาติมีโคกระบือเป็นต้น เพราะว่าใช้

หน้า^๔พนัก^๕อาหาร^๖นั้น^๗ให้^๘ขา^๙ค^{๑๐}ออก^{๑๑}ไป^{๑๒}เป็น^{๑๓}ชั้น^{๑๔} ๆ แล้ว^{๑๕}ใช้^{๑๖}
 กราม^{๑๗}สำหรับ^{๑๘}เคี้ยว^{๑๙}บด^{๒๐}ให้^{๒๑}เล็^{๒๒}ย^{๒๓}ค^{๒๔}อ^{๒๕}ก^{๒๖}ที่^{๒๗}หนึ่ง^{๒๘} ก็^{๒๙}แต่^{๓๐}เนื้อ^{๓๑}
 สัตว^{๓๒}ก็^{๓๓}เป็น^{๓๔}อาหาร^{๓๕}ของ^{๓๖}มนุษย์^{๓๗}เหมือน^{๓๘}กัน^{๓๙} เหตุ^{๔๐}ไ^{๔๑}รม^{๔๒}น^{๔๓}ุษ^{๔๔}ย^{๔๕}
 จึง^{๔๖}ไม่^{๔๗}พ^{๔๘}น^{๔๙}ม^{๕๐}เช^{๕๑}ย^{๕๒}ว^{๕๓}เหมือน^{๕๔}ก^{๕๕}บ^{๕๖}เส^{๕๗}อ^{๕๘}น^{๕๙}น^{๖๐}เ^{๖๑}ล^{๖๒}่า^{๖๓} แต่^{๖๔}จ^{๖๕}ริง^{๖๖}ม^{๖๗}น^{๖๘}ุษ^{๖๙}ย^{๗๐}
 เรา^{๗๑}ม^{๗๒}มี^{๗๓}อ^{๗๔}สำหรับ^{๗๕}ฉ^{๗๖}ก^{๗๗}ค^{๗๘}เ^{๗๙}น^{๘๐}ส^{๘๑}ต^{๘๒}ว^{๘๓}ไ^{๘๔}ก^{๘๕}่^{๘๖} จึง^{๘๗}ไม่^{๘๘}ต^{๘๙}้อง^{๙๐}ใช้^{๙๑}พ^{๙๒}ัน^{๙๓}
 อย่าง^{๙๔}นั้น^{๙๕} ส่วน^{๙๖}ว่า^{๙๗}น^{๙๘}ก^{๙๙}ทั้ง^{๑๐๐}ป^{๑๐๑}วง^{๑๐๒}มี^{๑๐๓}แต่^{๑๐๔}จ^{๑๐๕}ริง^{๑๐๖}ย^{๑๐๗}อ^{๑๐๘}ย^{๑๐๙}ป^{๑๑๐}าก^{๑๑๑}ไม่^{๑๑๒}พ^{๑๑๓}น^{๑๑๔}
 เหมือน^{๑๑๕}ก^{๑๑๖}น^{๑๑๗}ก^{๑๑๘}บ^{๑๑๙}ส^{๑๒๐}ต^{๑๒๑}ว^{๑๒๒}อน^{๑๒๓} เครื่อง^{๑๒๔}ข^{๑๒๕}บ^{๑๒๖}ด^{๑๒๗}อาหาร^{๑๒๘}ก็^{๑๒๙}เป็น^{๑๓๐}อ^{๑๓๑}ก^{๑๓๒}อย่าง^{๑๓๓}
 หนึ่ง^{๑๓๔} คือ^{๑๓๕}ใช้^{๑๓๖}กะ^{๑๓๗}เพ^{๑๓๘}าะ^{๑๓๙}เป็น^{๑๔๐}เคร^{๑๔๑}อง^{๑๔๒}ข^{๑๔๓}บ^{๑๔๔}ด^{๑๔๕} เหมือน^{๑๔๖}หน^{๑๔๗}ึ่ง^{๑๔๘}ไ^{๑๔๙}ก^{๑๕๐}ก^{๑๕๑}ิน^{๑๕๒}
 เม^{๑๕๓}็ด^{๑๕๔}เข^{๑๕๕}า^{๑๕๖}แล^{๑๕๗}เม^{๑๕๘}็ด^{๑๕๙}ถ^{๑๖๐}ว^{๑๖๑}ก็^{๑๖๒}ก^{๑๖๓}ล^{๑๖๔}น^{๑๖๕}เข^{๑๖๖}า^{๑๖๗}ไป^{๑๖๘}ท^{๑๖๙}ัง^{๑๗๐}เม^{๑๗๑}็ด^{๑๗๒} เม^{๑๗๓}็ด^{๑๗๔}เข^{๑๗๕}า^{๑๗๖}เม^{๑๗๗}็ด^{๑๗๘}ถ^{๑๗๙}ัว^{๑๘๐}
 เหล^{๑๘๑}่า^{๑๘๒}นั้น^{๑๘๓} เข^{๑๘๔}า^{๑๘๕}ไป^{๑๘๖}ร^{๑๘๗}วม^{๑๘๘}ก^{๑๘๙}น^{๑๙๐}อ^{๑๙๑}ย^{๑๙๒}ที่^{๑๙๓}กะ^{๑๙๔}เพ^{๑๙๕}าะ^{๑๙๖}แ^{๑๙๗}ห่ง^{๑๙๘}หน^{๑๙๙}ึ่ง^{๒๐๐} ใน^{๒๐๑}
 กะ^{๒๐๒}เพ^{๒๐๓}าะ^{๒๐๔}น^{๒๐๕}ม^{๒๐๖}น^{๒๐๗}า^{๒๐๘}ส^{๒๐๙}ำ^{๒๑๐}ห^{๒๑๑}ร^{๒๑๒}บ^{๒๑๓}ช^{๒๑๔}ย^{๒๑๕}ให้^{๒๑๖}อาหาร^{๒๑๗}เข^{๒๑๘}ย^{๒๑๙}น^{๒๒๐}าย^{๒๒๑} แล้ว^{๒๒๒}จ^{๒๒๓}ริง^{๒๒๔}
 ต^{๒๒๕}ก^{๒๒๖}ล^{๒๒๗}ง^{๒๒๘}ไป^{๒๒๙}ด^{๒๓๐}ัง^{๒๓๑}กะ^{๒๓๒}เพ^{๒๓๓}าะ^{๒๓๔}อ^{๒๓๕}ีก^{๒๓๖}กะ^{๒๓๗}เพ^{๒๓๘}าะ^{๒๓๙}หน^{๒๔๐}ึ่ง^{๒๔๑}ส^{๒๔๒}ำ^{๒๔๓}ห^{๒๔๔}ร^{๒๔๕}บ^{๒๔๖}ช^{๒๔๗}ย^{๒๔๘}อาหาร^{๒๔๙}นั้น^{๒๕๐}
 ให้^{๒๕๑}เล^{๒๕๒}็^{๒๕๓}ย^{๒๕๔}ค^{๒๕๕} แต่^{๒๕๖}ส^{๒๕๗}่ว^{๒๕๘}น^{๒๕๙}น^{๒๖๐}ก^{๒๖๑}จ^{๒๖๒}ำ^{๒๖๓}พ^{๒๖๔}ว^{๒๖๕}ก^{๒๖๖}ที่^{๒๖๗}ก^{๒๖๘}น^{๒๖๙}เ^{๒๗๐}น^{๒๗๑}ส^{๒๗๒}ต^{๒๗๓}ว^{๒๗๔}เป็น^{๒๗๕}อาหาร^{๒๗๖}
 มี^{๒๗๗}เห^{๒๗๘}ย^{๒๗๙}ย^{๒๘๐}ว^{๒๘๑}เป็น^{๒๘๒}ค^{๒๘๓}น^{๒๘๔}น^{๒๘๕}ั้น^{๒๘๖}มี^{๒๘๗}กะ^{๒๘๘}เพ^{๒๘๙}าะ^{๒๙๐}เป็น^{๒๙๑}ธ^{๒๙๒}ร^{๒๙๓}ม^{๒๙๔}ต^{๒๙๕}า^{๒๙๖}แต่^{๒๙๗}ไ^{๒๙๘}ย^{๒๙๙}เ^{๓๐๐}ย^{๓๐๑}ย^{๓๐๒}เหมือน^{๓๐๓}
 กับ^{๓๐๔}ส^{๓๐๕}ต^{๓๐๖}ว^{๓๐๗}จ^{๓๐๘}ั^{๓๐๙}ค^{๓๑๐}ุ^{๓๑๑}ย^{๓๑๒}า^{๓๑๓}ท^{๓๑๔}อ^{๓๑๕}น^{๓๑๖} ๆ^{๓๑๗}

(๒) ว่าด้วยทางเดินของโลหิต

ธรรมดาว่าอย่างซึ่งชุ่มชื้นอยู่ในลำต้นไม้แลใบไม้ทั้ง
 แลตงมาแล้วนั้น ย่อมมีอาหารอันไหลแพร่ไปเสมอ ฉะนั้นโค
 โลหิตซึ่งอยู่ในตัวมนุษย์เรา ก็ย่อมมีอาหารอันไหลผลัด
 เปลี่ยนวนเวียนกันไปตามเส้นโลหิตนั้นอยู่ใหญ่ทั้งปวง
 ฉะนั้น เว้นแต่ผิดกันกับต้นไม้ ที่โลหิตในกายตัว
 มนุษย์เดินอยู่ เพราะมีหัวใจเป็นสอยอยู่เสมอต้งกลางวัน
 กลางคืน ไม่ว่าเวลาตอนกลางวัน หรือตอนกลางคืนจะมีพยานอื่น
 ใด ให้พึงสังเกตที่เรียกว่าใจเต้นนั้นนั่นเอง คือ
 จังหวะหัวใจที่สูบขับโลหิตไปทั่วสรรพางค์กาย นักปราชญ์
 ใดสังเกตไว้ว่า ทารกที่ยังเยาว์จังหวะใจเต้นประมาณ
 มินิตละ ๑๓๐ ครั้ง เมื่อเจริญขึ้นก็ลดต่ำลงมา แม้ว่า
 บุคคลเป็นมัชฌิมวัย อยู่ในประมาณมินิตละ ๖๐ จนถึง
 ๗๐ ครั้งเป็นกำหนด คนเราธรรมดาชั่วจังหวะใจเต้น
 ครั้งหนึ่ง หัวใจพ่นโลหิตออกไปประมาณสัก ๒ ออนซ์
 ถ้าจะคิดรวบรวมดูชั่วเวลาสามมินิตหัวใจพ่นโลหิตออก

ไปเข้ากับโลหิตที่มีอยู่ในกายทั้งสิ้น ความดังกล่าวนั้น
 ผู้ที่อ่านอย่าเพ่อฉงนก่อน เพราะได้อธิบายมาเป้นแต่
 ว่าด้วยโลหิตอันออกไปจากหัวใจฝ่ายเดียว ยังหาได้
 อธิบายถึงทางที่จะนำโลหิตเข้าไปสู่หัวใจไม่ แท้จริง
 เส้นโลหิตซึ่งมีอยู่ในกายของเรานั้นเป้นสองอย่าง คือ
 เส้นโลหิตดำอย่างหนึ่ง เส้นโลหิตแดงอย่างหนึ่ง เส้น
 โลหิตแดงสำหรับเป้นทางโลหิตออกไปจากหัวใจ แล
 เส้นโลหิตดำนั้นสำหรับนำโลหิตกลับเข้ามาสู่หัวใจ ใน
 ขณะใจเต้นครั้งหนึ่งก็พ่นโลหิตออกไปตามทางเส้นโลหิต
 แแดงซึ่งเป็นเส้นใหญ่ แล้วแตกกิ่งก้านออกไปทั่ว
 สรรพางค์กายเล็กย่อมไปทุกที่ แลกิ่งก้านเหล่านั้นยังมี
 กิ่งก้านเป้นหลอดอย่างเล็กต่อกันออกไปเป้นอันมากอีก
 ชั้นหนึ่ง หลอดเล็กเหล่านั้นแม้ว่าจะคด้วยตาเปล่าก็
 ไม่เห็น ถึงกระนั้นยังเป้นทางให้โลหิตเดินได้ตลอด
 ถึงกันทั้งนั้น จะชี้ตัวอย่างให้เห็นได้ คือเหมือนอย่าง
 คนเราที่มีคบายมือ โลหิตก็ไหลหยดออกมา เพราะ

ว่าคมมีตเข้าไปกระทบหลอดเล็กเหล่านั้นขาดออกไป
 โลหิตจึงรั่วออกมา ความที่อธิบายนั้นจึงเป็นพยานให้
 เห็นว่าหลอดอย่างเล็กเหล่านั้นมีเป็นอันมาก ปรากฏ
 แล่นตลอดไปทั่วทั้งสรรพางค์กาย

อีกประการหนึ่งที่มีผลปรากฏคนเรา โดยปรกติเป็น
 สีแดงนั้น ก็คือหลอดโลหิตเหล่านั้นนั่นเอง เพราะว่า
 หลอดโลหิตที่ตรงนั้นอยู่ใกล้หนังมาก

ก็ในส่วนเส้นโลหิตดำก็แสดงไว้แล้วว่า เป็นทาง
 สำหรับโลหิตไหลกลับเข้าไปสู่หัวใจนั้น เป็นเส้นอีกพวก
 หนึ่งที่จะเห็นได้ง่าย คือเหมือนหนึ่งเส้นสีเขียว ที่เห็น
 ตามแขนและขาเป็นต้น ถ้าคนใดที่มีคยาถูกเส้นโลหิต
 ดำขาดก็ ก็อาจจะห้ามโลหิตให้หยุดได้ง่าย เพราะ
 เหตุว่าโลหิตเมื่อจะเดินกลับเข้าไปยังหัวใจนั้นช้า ถ้า
 แม้วามีคยาถูกที่เส้นโลหิตแดง ก็ห้ามโลหิตให้หยุด
 ยากกว่า เพราะเหตุว่าหัวใจขับโลหิตออกมาเสมอ
 ก็แต่เส้นโลหิตแดงใหญ่อันสำคัญนั้น อยู่ถูกเข้าไปใน

ภายม[ิ]ไต่^ยย[ิ]รม[ิ]ผิว[ิ]หน[ิ]ง เพราะ[ิ]ฉ[ิ]น[ิ]นั้น[ิ]แม้[ิ]ว[ิ]าม[ิ]ค[ิ]ย[ิ]า[ิ]ค[ิ]ถูก[ิ]
 เส้น[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]แ[ิ]ง[ิ]ที่[ิ]เล็ก[ิ]จ[ิ]ึง[ิ]ไม่[ิ]ค[ิ]อย[ิ]เ[ิ]น[ิ]อ[ิ]น[ิ]ท[ิ]ร[ิ]าย[ิ] ก็[ิ]ค[ิ]ำ[ิ]ค[ิ]ึง[ิ]
 เรีย[ิ]ก[ิ]มา[ิ]ว[ิ]่า[ิ]เส้น[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]แ[ิ]ง[ิ]แล[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]ค[ิ]ำ[ิ]นั้น[ิ] ไช[ิ]จะ[ิ]เรีย[ิ]ก[ิ]
 เ[ิ]น[ิ]น[ิ]าม[ิ]ค[ิ]ัพ[ิ]ท[ิ] เ[ิ]หม[ิ]อ[ิ]น[ิ]ท[ิ]ง[ิ]ค[ิ]น[ิ]ช[ิ]อ[ิ]แ[ิ]ง[ิ]ช[ิ]อ[ิ]ค[ิ]ำ[ิ]นั้น[ิ]ก็[ิ]ห[ิ]ำ[ิ]ไม่[ิ]
 แ[ิ]ท[ิ]จ[ิ]ริง[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]ช[ิ]ง[ิ]อ[ิ]อ[ิ]ก[ิ]มา[ิ]จ[ิ]าก[ิ]ห[ิ]ว[ิ]ไ[ิ]น[ิ]ส[ิ]แ[ิ]ง[ิ] แ[ิ]ท[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]
 ที่[ิ]กล[ิ]ย[ิ]เ[ิ]ำ[ิ]ไ[ิ]ย[ิ]ง[ิ]ห[ิ]ว[ิ]ไ[ิ]เ[ิ]น[ิ]ส[ิ]ค[ิ]ร[ิ]ึง[ิ] เพราะ[ิ]เห[ิ]ต[ิ]ว[ิ]่า[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]ที่[ิ]
 จะ[ิ]กล[ิ]ย[ิ]ค[ิ]เ[ิ]ำ[ิ]ไ[ิ]ย[ิ]ง[ิ]ห[ิ]ว[ิ]ไ[ิ]น[ิ] คือ[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]แ[ิ]ง[ิ]ที่[ิ]ห[ิ]ว[ิ]ไ[ิ]พ[ิ]น[ิ]
 อ[ิ]อ[ิ]ก[ิ]มา[ิ] ไช[ิ]ซ[ิ]อ[ิ]ม[ิ]แ[ิ]ซ[ิ]ม[ิ]เก[ิ]อ[ิ]ก[ิ]ล[ิ]ท[ิ]ง[ิ]กระ[ิ]ค[ิ]ก[ิ]แล[ิ]ห[ิ]น[ิ]ง[ิ]เ[ิ]น[ิ]อ[ิ]
 เส้น[ิ]เ[ิ]น[ิ]ท[ิ]ง[ิ]ป[ิ]ว[ิ]ง[ิ]เ[ิ]หม[ิ]อ[ิ]น[ิ]ห[ิ]น[ิ]ง[ิ]เ[ิ]น[ิ]ของ[ิ]ที่[ิ]เ[ิ]น[ิ]ไ[ิ]ช[ิ]แล[ิ]ว[ิ] ก็[ิ]ถ[ิ]ำ[ิ]
 โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]น[ิ]ั้น[ิ]จะ[ิ]ไม่[ิ]กล[ิ]ย[ิ]เ[ิ]ำ[ิ]ไ[ิ]ย[ิ]แ[ิ]ล[ิ]ง[ิ]เ[ิ]น[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]แ[ิ]ง[ิ]เส[ิ]ีย[ิ]ห[ิ]ม[ิ]
 ก็[ิ]ไ[ิ]ช[ิ]การ[ิ]อ[ิ]น[ิ]ค[ิ]ไ[ิ]ไม่[ิ]ไ[ิ]อ[ิ]ก[ิ] อ[ิ]าก[ิ]าร[ิ]ที่[ิ]แ[ิ]ล[ิ]ง[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]ค[ิ]ำ[ิ]ไ[ิ]
 เ[ิ]น[ิ]โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]แ[ิ]ง[ิ]น[ิ] ท[ิ]อ[ิ]ง[ิ]อา[ิ]ศ[ิ]ร[ิ]ย[ิ]ป[ิ]อ[ิ]ค[ิ]เ[ิ]น[ิ]พ[ิ]น[ิ]ก[ิ]ง[ิ]าน[ิ] เ[ิ]ม[ิ]อ[ิ]
 โล[ิ]ห[ิ]ิต[ิ]ค[ิ]ำ[ิ]ไ[ิ]ล[ิ]กล[ิ]ย[ิ]เ[ิ]ำ[ิ]ด[ิ]ึง[ิ]ห[ิ]ว[ิ]ไ[ิ]แล[ิ]ว[ิ]ก็[ิ]ล[ิ]ง[ิ]ไ[ิ]ส[ิ]ป[ิ]อ[ิ]ค[ิ] ที่[ิ]ป[ิ]อ[ิ]ค[ิ]
 น[ิ]ั้น[ิ]เ[ิ]น[ิ]ท[ิ]ร[ิ]บ[ิ]ล[ิ]ม[ิ]ห[ิ]าย[ิ]ใจ[ิ]ของ[ิ]เร[ิ]า[ิ]ค[ิ]ว[ิ]ย[ิ] เ[ิ]ม[ิ]อ[ิ]เร[ิ]า[ิ]ห[ิ]าย[ิ]ใจ[ิ]ส[ิ]ค[ิ]
 เ[ิ]ำ[ิ]ไ[ิ]ย[ิ]ด[ิ]ึง[ิ]ป[ิ]อ[ิ]ค[ิ]อา[ิ]ค[ิ]ล[ิ]ม[ิ]อ[ิ]ย[ิ]าง[ิ]ห[ิ]น[ิ]ง[ิ]เรีย[ิ]ก[ิ]ว[ิ]่า[ิ] อ[ิ]อ[ิ]ก[ิ]ซ[ิ]ุ[ิ]เซ[ิ]น[ิ]น[ิ]
 ช[ิ]ง[ิ]มี[ิ]ป[ิ]น[ิ]อ[ิ]ย[ิ]ู่[ิ]ก[ิ]บ[ิ]ล[ิ]ม[ิ]ท[ิ]ง[ิ]ป[ิ]ว[ิ]ง[ิ] เ[ิ]ม[ิ]อ[ิ]เ[ิ]ำ[ิ]ไ[ิ]ย[ิ]ด[ิ]ึง[ิ]ป[ิ]อ[ิ]ค[ิ]แล[ิ]ว[ิ]ล[ิ]ม[ิ]

ออกซเซ่นนั้น ก็แยกไปผสมกับโลหิตดำ จึงกลับ
 ทำให้ โลหิตดำคั้นเป็นสีแดงสดขึ้นดังเก่า ส่วนว่าลม
 ซึ่งเหลืออยู่ในกะเพาะ เมื่อลมออกซเซ่นแยกไปแล้ว
 ลมนั้นก็เสีย เราจึงต้องหายใจกลับออกมา ด้วยอาการที่
 กล่าวมานักพึงเห็นได้ว่าลมหายใจเข้าออกทั้ง ๒ อย่าง
 ไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเราจึงต้องแสวงหาอากาศที่
 บริสุทธิ์ เพื่อจะสดเข้าไปใช้ประกอบการทำโลหิต
 ให้บริบูรณ์ แต่ที่ใช้นั้นก็คงใช้แต่ส่วนหนึ่ง คือลม
 ออกซเซ่น ลมซึ่งเหลือใช้ไม่ได้นั้น จึงต้องหายใจกลับ
 ออกมา.

ว่าด้วยอาการหายใจ

ในอกของมนุษย์เรามีสองหัวใจก็ขยับอยู่ ขยับอยู่
 ภายนอกหุ้มหัวใจไว้เกือบจะรอบ มีช่องเว้าอยู่ข้างซ้าย
 หนึ่งหนึ่งตรงที่เราเรียกว่าใจเต้นนั้น ถ้าจะว่าด้วยขยับ
 แล้วก็อ่อนนุ่มเหมือนกับฟองน้ำ มีรวงอยู่ทุกแห่งสำหรับ
 ที่จะรับลมหายใจ แลในรวงนี้สำหรับเป็นที่เปลี่ยนสี
 โลหิตดำว่ามาแล้วนั้นด้วย

ในส่วนปลาทั้งปวงก็มีปอดเหมือนกัน แต่ไม่เหมือน
ของเรา เพราะไม่ได้อยู่ในท้อง เหงือกของปลานั้นเอง
เป็นปอด เมื่อเวลาปลาคดลมหายใจเข้าไปก็คุดน้ำ
เข้าไปด้วย น้ำที่เข้าไปในปากปลาแล้วก็ไหลออกไป
ทางเหงือก แต่ที่เหงือกนั้นมีเครื่องกรองแย่งเอาลม
ออกซิเจนไว้ แล้วลมนั้นเข้าไปรักษาโลหิตปลาอีก
ชั้นหนึ่ง

ถ้าจะว่าด้วยคุณของอาการหายใจแล้ว โดยอย่าง
ยิ่งก็คือที่รักษาโลหิตในกายตัว ใช้แต่เท่านั้น เสีย
ซึ่งพวกกันเป็นต้น ที่มีได้ก็เพราะลมหายใจนั้นด้วย ถ้า
เราลองกลืนใจก็พูดไม่ออก ที่เกิดเสียงของคนเรานั้น
ที่ตรงลูกกระเดือก เป็นเหมือนหนึ่งหีบเพลงอยุ่ที่ตรง
ท่อนลม ที่ปากช่องนั้นมีเอ็นพาดอยู่สองเส้น ถ้าเมื่อ
เราจะพูดก็จะร้องเป็นต้น ลมหายใจที่กลืนออกมา
กระทบสายเอ็นนั้นเข้า สายเอ็นกระเทือนจึงได้เป็นเสียง
ออกมาอีกทีหนึ่ง เหมือนดังซอเป็นตัวอย่าง เมื่อชัก

คันชักหางม้าไปกระทบสายเอ็นให้กระเทือนจึงเป็นเสียง
ไต่ อปรมาซันฉันใด ที่เกิดเสียงของมนุษย์เราก็คือ
ฤๅเสียงสัตว์เทรณานมีช้างม้าโคกระบือเป็นต้นก็คื ก็
เป็นทำนองเดียวกันทั้งนั้น แต่ฝ่ายว่าปลาไม่มีเส้นหีบ
เพลงถึงว่ามาแล้ว ถึงแม้ว่าจะมีที่ระโห่อย่างมนุษย์เรา
ก็ไม่ได้ ใช้ได้แต่เป็นทางพ่นน้ำออกไปเท่านั้น

(๓) ว่าด้วยอินทรีย์

อวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายของเรา ถ้าจะเปรียบถึง
คนหลายคนรวบรวมกัน คนหนึ่งซึ่งเป็นอธิบดีของคน
เหล่านั้น ก็ได้แก่สติ อันเป็นอธิบดีของสังขาร เพราะ
ว่าอวัยวะต่าง ๆ เหล่านั้นมีเส้นประสาทอย่างหนึ่ง แล่น
ตลอดมาถึงสติคือความที่รู้สึก เปรียบถึงสายโทรเลข
อันสามารถจะนำข้อความไปได้โดยเร็ว ก็ความถึง
อปรมาว่าร่างกายเปรียบเหมือนคนคนหนึ่งซึ่งมีสติเป็น
อธิบดีนั้น ถ้าแลจะอุปมาความว่ายังมีนายรองลงมา

อีกชั้นหนึ่งก็ไต่แก่อินทรีย์ทั้ง ๕ กล่าวคือ ตา หู จมูก
 ปาก แล อวัยวะอื่นจะนำสัมผัสให้ปรากฏได้ คือมือเป็นต้น
 แท้จริงอินทรีย์ทั้ง ๕ นี้ เป็นส่วนสำคัญรองมาจากสติ
 อีกชั้นหนึ่ง เพราะเหตุที่มันักปราชญ์จึงเห็นสมควรจะ
 เรียกว่าทวารวิชาทั้ง ๕ ถ้าจะว่าด้วยประโยชน์ของ
 อินทรีย์ทั้ง ๕ นี้ ก็ต้องอาศัยเส้นประสาทเป็นสิ่งอนก
 เพราะว่าเส้นประสาทเป็นผู้นำอินทรีย์นั้นให้ถึงสมองซึ่ง
 เป็นที่อยู่ของสติ อประมาณเหมือนชนหม่หนึ่งตั้งว่ามา
 แล้ว มาทว่ามีเหตุการณ์สิ่งหนึ่งสิ่งใดเกิดขึ้น นายรอง
 ทั้ง ๕ คน ๆ ใดคนหนึ่งทราบเหตุอันนั้น จึงให้บรุษผู้
 หนึ่งนำความนั้นไปแจ้งต่ออธิบดีผู้ใหญ่ เมื่ออธิบดีจะ
 บังคับตัดสินเป็นประการใด ก็สั่งให้บรุษผู้นั้นนำคำสั่ง
 กลับลงมาบังคับบัญชาให้ความประสงค์ของอธิบดีสำเร็จ
 ไปได้ อีกทีหนึ่ง ความอประมาณฉันใด ในร่างกาย
 ของเรา เส้นประสาทก็กล่าวมาแล้ว ก็มีได้ผลกับ
 บรุษผู้นำข่าวนั้นเลย

ความตั้งอธิบายมานี้ แม้จะเป็นที่เคลือบแคลงอยู่
 ก็ให้ฟังสันนิษฐานตั้งจะยกพยานมาอ้างให้เห็นได้ คือ
 เหมือนหนึ่งเรากินอาหาร ถ้าถูกอาหารคำใดทิ่มแทง
 อินทรีย์อันหนึ่งคือปากของเรา ก็เป็นผู้รู้ว่าอาหารนั้นคม
 พอรู้ว่าคมเส้นประสาทก็นำข่าวอันนั้นขึ้นไปถึงสติรู้แล้ว
 จึงบังคับเส้นประสาทนั้นให้กลับมาสั่งปากให้คายของคม
 นั้นเสีย ไซ้แต่เท่านั้นยังบังคับบัญชาทำให้คอยตรวจตรา
 ครอบครองของซึ่งนำที่จะคมตานั้น แลบังคับมิให้มือ
 หยิบของเหล่านั้นส่งเข้าปากอีกต่อไป ความที่ว่ามานี้
 กล่าวด้วยอินทรีย์คือปากเป็นเหตุ ยังอินทรีย์อื่น ๆ อีก
 ก็เป็นเหตุได้เช่นนั้น คือเหมือนหนึ่งเมื่อมือถือไฟอยู่
 ใกล้เรา ดวงตาของเราซึ่งเป็นอินทรีย์อันหนึ่ง เห็น
 เข้าว่านั่นเป็นไฟ พอเท่านั้นเส้นประสาทก็นำความไป
 ถึงสติรู้แล้วว่าไฟนั้นร้อน ก็สั่งเส้นประสาทกลับลง
 มาห้ามมิให้อวัยวะในตัวอย่างหนึ่งอย่างใดไปถูกต้องเข้า
 เป็นอันตราย ดังนั้นจึงจัดว่าดวงตาเป็นเหตุ แม้ว่าดวงตา

มิได้เห็นกองไฟนั้น เราจะแกว่งมือไปถูกไฟเข้าก็ได้
 ลำผัสถูกต้องต่อความร้อน พอเท่านั้นเส้นประสาทก็นำ
 ความไปถึงสติ แล้วจึงเป็นต่อไปจนยับยั้งหลัง ดังนั้น
 ก็จัดว่าเป็นเหตุเพราะความถูกต้อง ถึงเหตุที่จะเป็นได้
 เพราะความที่ไต่ ยืน ก็เป็นทำนองเดียวกันกับยับยั้งอันกล่าว
 มาแล้ว ความที่ชักมาว่าดังนั้นก็เป็นพยานพออ้างได้ว่า
 เป็นความจริง ใช้ชื่อว่าอวัยะเหล่านั้นมีภาษาฤๅจักรุกพูด
 กันก็หาไม่ เป็นแต่อาศัยอำนาจความรู้ สึกแลแล่น
 ตลอดถึงกันไต่ นั้นเป็นเหตุ จึงเป็นผลได้ดังที่กล่าวมา
 ควรที่จะพิศวงยั้งนี้

ถ้าจะว่าด้วยสัจฐานของเส้นประสาทนั้น ต้นขั้วเดิม
 ออกจากสมอง แล้วมีกิ่งก้านแยกออกไปตลอดทั่ว
 สรรพางค์กาย เพราะฉะนั้นแม้ว่าสติจะสั่งข้อความอย่างไร
 ไม่ว่ามากน้อย เส้นประสาทก็นำไปมาได้ถูกถ้วนโดย
 เร็วทุกอย่าง ควรจะเห็นเป็นอัศจรรย์ได้ โดยแท้

ว่าด้วยนัยน์ตากับรูป

บัณฑิตจะได้แบ่งความ มาสาธกอธิบายด้วยอินทรีย์
 แต่ทีละอย่าง ๆ จะแสดงถึงนัยน์ตาก่อน อันว่าดวงตา
 ของเรา^๕ แม้ว่าจะเล็กแต่เพียงเท่านั้น เมื่อพิจารณา
 โดยละเอียด ก็เห็นเป็นของควรที่จะพิศวง เพราะเหตุ
 ว่ามีสิ่งต่าง ๆ เป็นหลายแผนกออกไปเหมือนกัน รวม
 เข้าทั้งสิ้นเป็นรูปกลม ซึ่งเราเรียกนัยน์ตาขาว ๆ เป็น
 เหมือนหนึ่งกำแพงอยู่ภายนอก นัยน์ตาขาวนคือเยื่อ
 อย่างหนา ที่ตรงกลางลูกตามีหน้าต่างแก้ววงหนึ่ง
 สำหรับรับแสงสว่างให้เข้าไปภายในลูกตา แลที่ตรง
 หน้าต่างแก้วนั้นกลมนนออกมาเหมือนกับแก้วนาฬิกาพก
 หน้าต่างแก้วนี้พระพรหมมานนีใช้ชื่อ^๕ โกล คือที่เรียกกันว่า
 นัยน์ตากำนันเอง ข้างในนั้นอีกชั้นหนึ่งมีเยื่อเหมือนหนึ่ง
 ม่านลอยอยู่ในน้ำใสอันเต็มอยู่ในลูกตา เยื่ออันนี้สำหรับ
 ปล่อยแสงสว่างให้เข้าไปในลูกตาแต่พอสมควร เหมือน

หนึ่งมานที่ขงหน้าต่าง   แม้ว่าแสงสว่างกล่ามานคอ
 เยนนกับคกนเข้า   ถ้าที่สว่างนอยก็ไปคออกไป แล
 เยนยันทาคังกล่าวมาแล้ว   มีสีต่างกันตามชนิดคน
 คอเหมือนหนึ่งที่เราว่าคนนั้นตาดำ   คนนั้นตาน้ำเงิน
 ตงนก็ใช้อนไกล   คอแม้ว่าสีใดหนนพนอยู่ข้างหลัง
 แก้วนั้นก็ปรากฏเป็นสีนั้น   เปรียบเหมือนกรอปรป
 ที่คิดฝามีกรงกอยู่ภายนอก   มีรูปภาพอยู่ข้างหลัง
 ก็ปรากฏสีของรูปภาพออกมาข้างนอก   สีนั้นตาคน
 เรากเหมือนกันเช่นนั้น   ใช้แต่เท่านั้นที่ตรงศูนย์กลาง
 นยันทาคายังมีวงอีกชั้นหนึ่ง   ที่เราเรียกกันว่าแววตา
 แม้ว่าเยอเบคออกไปแววตาก็กใหญ่ตามออกไป   เมื่อเวลา
 เยอเบคก็ยอมตามเข้ามา   แลแววตานของมนษยก็ยสตร
 ต่างๆ สีฐานไม่เหมือนกัน   ของคนเราสีฐานกลม
 แต่ของแมวกก็เป็นอย่างหนึ่ง   ม้าก็เป็นอย่างหนึ่ง   แต่มี
 อาการเป็นอย่างเดียวกันทั้งนั้น   ที่หลังเยอนยันทาคอ
 เข้าไป   ยังมีแก้วฉายอีกชั้นหนึ่ง   สำหรับส่งแสง

สว่างเข้าไปให้ถึงที่มืดในที่มืดดวงตาข้างในอีกทีหนึ่ง
 ในที่นี้เป็นผลสำหรับรับเงารูปต่าง ๆ ที่นิยน์ตาเราเห็น
 ให้เข้าไปปรากฏอยู่ในนั้น เหมือนกับเงากระจกต้อง
 ผิดกันแต่ที่เงากระจกตามธรรมดา รูปภายนอกโตเล็ก
 เท่าใดก็ปรากฏเท่านั้น แต่กระจกนิยน์ตาของเรา
 เงารูปอื่นให้เล็กลงมาไ้มาก ถึงกระนั้นแม้ว่านิยน์ตา
 เราเห็นรูปอะไรจะเป็นรูปสัตว์ก็ดี รูปเรือกก็ดี ฤา
 รูปแม่น้ำแล่นไปมาอันใหญ่กว้างก็ดี เงารูปของสิ่งปรากฏ
 กับนิยน์ตาของเราทุก ๆ อย่าง ก็ย่นเล็กลงเข้าไปติด
 อยู่ในนิยน์ตาเราทั้งสิ้น

ส่วนว่าเส้นประสาทสำหรับจะได้นำความแต่ นิยน์ตา
 ไปถึงสมอง ถึงพระรณามาแล้วข้างต้นนั้น ก็เป็นกิจ
 กำนาค่อติดกับข้างหลังของนิยน์ตา เหมือนหนึ่งเป็น
 ผู้คอยตรึงซึ่งกระจกฉายเข้าไปปรากฏไว้ เมื่อเห็น
 อย่างไม่แล้วก็รีบไปแจ้งต่อสติโดยทันที ส่วนว่าตัวของ
 คนเราซึ่งอยู่เหนือนิยน์ตานี้ ที่จะว่าไม่มีประโยชน์

เลยก็ไม่ได้ เพราะเป็นของสำหรับของกันจะมีให้เหลือ
 ฤๅน้ำซึ่งจะให้ลงมาจากหน้าผากให้ล้นซึมเข้าไปถึงนัยน์
 ตาได้ เปรียบเหมือนเรือนเราที่มีหลังสำหรับกันฝน
 ประโยชน์ก็มีได้ผลกับตัวคนเดียว ฝ่ายว่าหนังตาก็ม
 ประโยชน์ เช่นกับยานหน้าต่างชั้นนอกของเรือนที่เราอยู่
 เพราะว่าเมื่อเวลาเรานอนก็ ฤๅฝนตกฟ้าร้องก็
 ฤๅเมื่อเวลาที่มีลมของอันใดใครก่ปลิวมากก็ เราก็ก
 ยานหน้าต่างเพื่อว่าจะป้องกันอันตราย อันจะมีมาทาง
 หน้าต่างนั้น ความอุปमान์ฉันใด หนังตาของเรา
 ก็มีได้ผลเช่นนั้นเลย เพราะเวลาเรานอนเราก็ก
 เวลาอันตรายสิ่งไรมีมาใกล้ตาเราก็ก
 ปลิวมาเราก็ก
 ที่เป็นอย่างนี้เพราะเหตุไรเล่า แท้
 จริงก็เพราะจะป้องกันมิให้แก้วตาเป็นอันตรายด้วยเหตุ
 ต่าง ๆ เท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งควรอุปมาไว้กับ
 ยานหน้าต่างเรือนของเรา

ความอัศจรรย์ใช้แต่เท่านั้น ยังมีขนตาเป็นเครื่อง
 ป้องกันฝุ่นแลของอีกชั้นหนึ่งด้วย ถ้าแม้ว่าเครื่อง

ข้องกันเหล่านี้อยู่ไม่ข้องกัน   ปล่อยให้ฝนฤาฝนอันใดเข้า
 ไปถึงนัยน์ตาได้   คราวนี้ต้องตกเป็นหน้าที่ของน้ำตา
 จะต้องออกมาชำระล้างให้หมดจด   ธรรมดาว่าน้ำตา
 โดยปรกติก็ย่อมมีอยู่แต่พอรักษาให้นัยน์ตาชุ่มชื้นอยู่
 เท่านั้น   ต่อเมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้นกับนัยน์ตา   จึงได้มีออก
 มามากกว่าปรกติ   ที่ออกของน้ำตานี้มีหลอออยู่
 เห็นลูกตาแห่งหนึ่ง   โดยปรกติน้ำตาออกมาทางน
 เสมอ   เมื่อชำระนัยน์ตาให้ชุ่มชื้นอยู่เสมอแล้ว   ที่เหลือ
 ใ้ก็ไหลลงทางท่ออีกแห่งหนึ่งอยู่ริมจมูก   แม้ว่าเรา
 ร้องไห้ก็   ฤาฝนเข้าตาก็   น้ำตาก็ไหลออกมา
 เกินที่ใ้เป็นปรกติ   จะไหลลงทางท่อไม่ทันจึงได้ล้น
 ออกมานอกนัยน์ตา

ว่าด้วยหูกับเสียง

ฌของอินทรีย์คือนัยน์ตาของเรา   อันเป็นเครื่อง
 สำหรับรับแสงสว่างเป็นเหตุ   แล้วจึงได้เห็นรูปต่าง ๆ
 อันเป็นผลจากเหตุนี้ฉันใด   ฝ่ายว่าอินทรีย์อีกอย่าง

หนึ่ง คือหูของเราเป็นเครื่องสำหรับรับความกระเทือน
ของอากาศเป็นเหตุแล้ว จึงได้ยินเสียงต่าง ๆ เป็น
ผลจากเหตุฉะนั้น

ที่ว่าเสียงนั้นคืออะไรเล่า แท้จริงธรรมชาติว่าเสียงทั้ง
ปวงก็ย่อมปรากฏได้ เพราะความกระเทือนของอากาศ
เท่านั้น เหมือนหนึ่งเมื่อเราตีระฆังอันใหญ่ แล้ว
เขามีมือมาอังไว้ที่ข้าง ๆ ปากกระฆังเราก็รู้สึกได้ว่าระฆัง
นั้นกระเทือน ความกระเทือนอันนี้กระทบอากาศต่อ ๆ
กันออกไปโดยเร็ว เหมือนดังลูกคลื่น เมื่อถึงหูเราก็
กระทบแก้วหูเราจึงได้ยินเป็นเสียงระฆัง ก็แต่ที่เสียง
เหล่านั้น ถ้ายังไกลออกไปก็ยิ่งเขาลงทุกที จน
กระทั่งเสียงนั้นจางหายไป เหมือนดังเราเอาก้อนศิลา
ทุ่มลงไปใต้น้ำ ๆ นั้นก็เป็นระลอกกระทบกันเป็นวงออกไป
ยิ่งไกลออกไปลูกระลอกก็ยิ่งเล็กลงทุกที เมื่อหมด
แรงระลอกแล้ว น้ำนั้นก็นิ่งแน่นเป็นปรกติ ความอุปมา
ด้วยระลอกคลื่นใด เสียงอันเหล่านั้นไปเพราะความกระ

เทือนของอากาศก็เช่นกัน เป็นแต่ผิดกันที่ระลอก
กระทบกันออกไปแต่ข้าง ๆ โดยรอบตัว แต่อากาศ
กระทบออกไปโดยรอบทั้งข้างบนข้างล่างแลข้าง ๆ ด้วย

ในความตั้งอธิบายมาแล้ว คือว่าเสียงแล่นไปเพราะ
ความกระทบเทือนของอากาศนั้น จะชักพยานมาอ้างให้เห็น
ชัดอย่างหนึ่ง คือเมื่อขณะยิงปืนใหญ่ในที่ไกลจากตัว
เรา ระยะทางกำหนดเสมอสัก ๕๐ เส้น เราคอยแลดู
ปืนนั้นอยู่ก็จะได้เห็นควันพุ่งออกไปจากปากกระบอกก่อน
ครู่หนึ่งจึงได้ยินเสียงต่อภายหลัง ก็ถ้าเราอยู่ใกล้
ปืนนั้นก็จะได้เห็นควันแลได้ยินเสียงพร้อมกันทีเดียว ที่
เป็นดังนี้เพราะเหตุใด แท้จริงก็เพราะเสียงเดินด้วย
ความกระทบเทือนของอากาศ ขรรพมาว่าเมื่อยิงปืนควัน
แลเสียงก็ย่อมออกพร้อมกัน เว้นแต่ถ้าเราอยู่ไกลเสียง
จึงเดินมาถึงเราช้า

อีกอย่างหนึ่งที่เราเรียกกันว่าทัก้องนั้นก็ใช่อื่นไกล
เพราะมีกำแพงถ้ำเขาอยู่ เมื่อเราตะโกนก็ก็ ๆ

ทำเสียงให้เกิดขึ้นด้วยอย่างใดก็ได้ เสียงซึ่งกระทบ
อากาศแล่นไปกระทบกำแพงถ้ำภูเขา ซึ่งเป็นของแข็ง
ที่มันเข้า โดยที่แรงเสียงนั้นมันอยู่ แต่จะแล่นทะลุ
ของที่มันไปไม่ได้ จึงต้องกระทบกระทบอันกลับมาจาก
เราอีกทีหนึ่ง เหมือนดังเราขว้างมะนาวไปให้ถูกกำแพง
ด้วยกำลังแรง ลูกมะนาวนั้นก็คงกระทบอันกลับออกมา
อีกทีหนึ่งเหมือนกัน

อีกอย่างหนึ่งถ้ามีท่อสักเส้นหนึ่ง ที่ตรงปากท่อข้าง
นี้ให้พอดีกัยปากเรา แลพูดไปทางปากท่อแต่เขาๆ
คนที่คอยฟังอยู่ทางปากท่อข้างโน้นก็ได้ยินฉนั้น ที่เป
ดนั้นก็เพราะเสียงซึ่งออกไปจากปากเรา ติดต่อกันไม่
ให้แพร่ไปโดยรอบ รวมแรงของเสียงนั้นให้แล่นไป
แต่ในท่อนั้นทางเดียว เหมือนดังถ้าจะเทน้ำลงบนของ
แบนมีขาลาเป็นต้น น้ำนั้นก็ไหลซึมทรายไปตามที่
ต่าง ๆ ก็ถ้าเราเทน้ำนั้นลงในท่อ ๆ กันไม่ให้มันรั่วไป
ทางอื่น น้ำก็คงต้องไหลไปตามท่อแต่ทางเดียว

ข้อความทั้งปวงทั้งแสดงมานี้ ก็เป็นอุปมาแล
อุปมาไมยให้เห็นชัดในข้อความนั้นได้ เมื่อจะกล่าวถึง
สัจฐานของหูกี้มีส่วนต่าง ๆ เหมือนกับบันได คือใบห
อันอยู่ภายนอกนั้นก็เป็กรวยสำหรับคอยจับเสียงซึ่งแล่น
มาให้รวมลงไปในช่วงห ในช่วงหนึ่งมีเยอซึ่งอยู่ชั้นนอก
สำหรับรับความกระเทือนชั้นหนึ่ง แล้วความกระเทือน
นั้นก็แล่นไปตามกระดกเล็ก ๆ ซึ่งมีอยู่ต่อขึ้นไปสู่ท่อ
แล้วจึงถึงเยอซึ่งอยู่ข้างใน ซึ่งมีท่อช่องหลอดมีน้ำ
อยู่ข้างใน

ความกระเทือนอันนี้เป็นทุก ๆ คราวที่เราได้ยินเสียง
ใด ๆ มีระฆังเป็นต้น ฝ่ายว่าเส้นประสาทก็เรยรายลง
มาติดกับแก้วหูเหมือนกัน เมื่อความกระเทือนพาเสียง
อันใดเข้าไป กระทบถึงน้ำที่มีอยู่ในหลอดแล้ว เส้น
ประสาทก็พาเสียงนั้นไปถึงสติจึงกล่าวมาแล้วข้างต้น
แต่ธรรมชาติความกระเทือนของอากาศพาเสียงมาถึงห
เรานั้น จะได้พาเสียงซึ่งเกิดขึ้นหลาย ๆ คราวให้กระทบ

หิในคราวเดียวกันนั้นหามีได้ เสียมาที่หนึ่งก็กระทบ
 ทหนึ่ง คือเหมือนหนึ่งกลองลครที่ตรวฤกษ์เช็ดตงน
 ถึงโดยว่าคั้งหระเร็วที่สุด เราก้ได้ยีนตามจั้งหระเขา
 ตี ที่เราจะได้ยีนเสียงนั้นเป็นพิศไปตังเข็คแตรเรือไฟ
 นั้นหามีได้ เพราะตังนั้นจั้งไคว้ความกระเทือนของ
 อากาศซึ่งพาเสียงมานั้น มาคราวหนึ่งก็กระทบหุคราว
 หนึ่งตังแสดงมาแล้ว

อีกประการหนึ่งความชำนาญของหิ แล่นยันตาทั้ง
 ๒ อย่างนี้ แม้ว่าได้สังเกตแลฝึกหัดกบยัดชนกว่าปรกติ
 มาก เหมือนหนึ่งเขาว่าคนอย่าเมืองอเมริกันข้าง
 เหนือจำพวกหนึ่ง คนพวกนี้ชำนาญในการฟังนก แม้
 ว่าได้ฟังแต่ผลเท่าคนเดิน ก็รู้ว่าเป็นพวกของตัว แลไม่
 ไซ้พวกของตัว คนเช่นเราคันเคยอยู่กับบ้านเมืองที่ผู้คน
 อกกระตกครกโครมตงน แม้ว่าจะให้ไปยืนอยู่กับคน
 พวกนั้น เราก้คงจะไม่ไต่ยีนผลเท่าที่คนพวกนั้นสังเกต
 ไต่ยีนเลขที่เดียว ฝ่ายว่าสัตว์บางจำพวกมีกระต่ายเป็น

คัน สัตว์เหล่านี้มีใบหยาวมากแลหม่นไปไ้หลายทาง
 เป็นประโยชน์ที่สัตว์จำพวกนั้นจะต้องต้อง กันรักษาตัว
 เพราะอาศัยมันเป็นเครื่องสัดกับตัวฟังเสียงศัตรูของตัวว่า
 จะมาทางทิศใด

ว่าด้วยจมูกกับกลิ่น

บัดนี้จะได้พรรณาดังมานะอินทรีย์ คือจมูกอันเป็น
 เครื่องรับกลิ่นต่าง ๆ ให้ปรากฏกับตัวเรา แท้จริง
 อันว่าจมูกของมนุษย์แลสัตว์เดียรฉานจะได้มีส่วน ่าง ๆ
 ประกอบกันถึงนั้นอันตาเลเห็นนั้นหาไม่ไ้ เป็นแต่ปลาย
 เส้นประสาทถึงว่ามาแล้วข้างต้น มาต่อกิตตามช่อง
 จมูก แม้ว่ากลิ่นอันใดเข้าไปถึงช่องจมูก เส้นประสาท
 นั้นก็นำขึ้นไปถึงสติถึงแสดงมาแล้วในอินทรีย์อื่น ๆ

ก็แต่ควรพิศวงอยู่ ด้วยกลิ่นของสิ่งของต่าง ๆ
 นักปราชญ์ทั้งหลายได้พิจารณาเห็นชัดว่า กลิ่นทั้งปวง
 เป็นปรมาณอันเล็ยคออกจากสิ่งของอันเป็นเหตุก่อให้
 เกิดกลิ่นนั้น แล้วปลิวผสมมากับอากาศจนมาต้องเส้น
 ประสาทในจมูกเรา เราจึงรู้ว่ากลิ่นนั้นหอมแลเหม็น

ความอัศจรรย์ใช้แต่เท่านั้น ปริมาณของกลิ่นทั้ง
 กล่าวแล้ว คงจะต้องเล็กแลเบาที่สุดจึงปลิวมาได้ ใน
 อากาศไม่จมลงยังแผ่นดิน อีกประการหนึ่งเหมือนทั้ง
 สมุดเขียน ถ้าจะเก็บไว้ให้นานก็คงยังมีกลิ่นออกมา
 ถึงโดยว่าจะเอามาซึ่งสอยกับน้ำหนัก เมื่อแรกเอามา
 เก็บไว้ ก็ไม่มีใครจะเอาไปก่อนนั้น ด้วยข้อพยานอันนี้
 จึงเห็นชัดว่ากลิ่นที่เป็นปริมาณลอยอยู่ในอากาศ คงจะ
 เป็นของเบาแลละเอียดที่สุด

ฝ่ายอาการที่คนกลิ่นของสัตว์บางจำพวก มีข้างแล
 เนือกวางเป็นต้น สัตว์เหล่านี้รู้จักกลิ่นดีกว่าคนเรามาก
 แม้ว่าได้กลิ่นคนถูกกลิ่นสัตว์ร้ายแต่ไกล ก็รีบวิ่งขู่
 กันอันตราย เพราะฉะนั้นพวกพรานที่ยิงสัตว์เหล่านี้ จึง
 ต้องถือวิธีหมอบค้อมลงทางใต้ลม เพื่อจะมีให้ลมพา
 เอาลของปริมาณกลิ่นของตัวไปทางสัตว์เหล่านั้นอยู่

ว่าด้วยกลิ่นกับรส

ในส่วนชีวหาอินทรีย์ คือกลิ่นอันเป็นเครื่องรับรสทั้ง
 ปวงให้ปรากฏกับตัวเรานั้น ก็เป็นทำนองเดียวกับจมูก

เพราะปลายเส้นประสาทมาต่ออยู่^{ที่}ลิ้น โดยมาก แม้ว่า
เราจะกินอาหารสิ่งใด พออาหารนั้นกระทบ^{ที่}ลิ้น เส้น
ประสาทก็^{รู้}สึกว่าเป็นรสเปรี้ยว รสหวาน รสจืด รสเค็ม
รสขม ประการใด อินทรีย์^{นี้}มีประโยชน์^{ที่}แลเห็นง่าย ๆ
ก็^{คือ}สามารถจะเลือก^{ที่}รสอาหารกินได้^{ที่}ตาม^{ที่}พอใจ

ว่าด้วยกายกับสัมผัส

อินทรีย์^{ที่}เคารบ & กล่าว^{คือ}เครื่อง^{ที่}ทำให้^{รู้}สึก^{ถึง}ความ
สัมผัส^{ถึง}อุณหภูมิต้อง^{คือ}ความร้อน ความเย็น แลสิ่งของอื่น^{ที่}แข็ง
ต่าง ๆ นั้น จะ^{ได้}เป็น^{ที่}ตำแหน่ง^{ที่}หนึ่ง^{ที่}เฉพาะ^{ที่}เหมือน
ดังอินทรีย์^{ที่}รส^{ที่}กล่าว^{แล้ว}นั้น^{ที่}หา^{ไม่} เพราะเหตุ^{ที่}ว่าความ
รู้^{ถึง}สัมผัส^{ถึง}อุณหภูมิต้อง^{คือ}นี้ สามารถ^{จะ}เป็น^{ได้}ทั่ว^{ทั้ง}สรรพ^{ที่}
กาย สัก^{แต่}ว่าเส้น^{ที่}ประสาท^{ที่}ติด^{ต่อ}ไป^{ถึง}ที่^{ใด} ความ
รู้^{ถึง}สัมผัส^{ถึง}อุณหภูมิต้อง^{คือ}นั้น เพราะ^{ฉะนั้น}ใน^{ที่}นั้น เป็น^{แต่}จะอธิบาย
ด้วย^{ถึง}เส้น^{ที่}ประสาท^{ที่}ติด^{ต่อ}กับ^{ที่}หนึ่ง อัน^{ที่}ประกอบ^{ด้วย}ความ
รู้^{ถึง}สัมผัส เพราะ^{ถึง}ถึง^{ถึง}ของ^{ที่}ทั้ง^{ที่}ยง^{ทั้ง}กล่าว^{แล้ว}

เส้นประสาทที่ติดต่อกันตลอดไปทั่วทั้งกายเรา จะ
 ใต้ต่อออกมาจนถึงหนึ่งชั้นนอกนั้นหามีได้ แท้จริงหนึ่ง
 ของคนเรามีเป็นสองชั้น คือหนึ่งชั้นนอกที่หุ้มกายนั้น
 ชั้นหนึ่ง หนึ่งชั้นในที่เรียกว่าหนึ่งกำพราอีกชั้นหนึ่ง
 เส้นประสาทมาแค่เพียงหนึ่งกำพราเท่านั้น ถ้าแม้ว่า
 คนเราจะมีแต่เพียงหนึ่งกำพราชั้นเดียว ก็คงถูกต้อง
 สิ่งใดไม่ได้ โดยที่สักเพียงถูกความเย็นความร้อนของ
 อากาศก็คงเหลือที่จะทนทาน โดยว่าหนึ่งกำพราย่อย
 ไกลชกกับเส้นประสาทมาก ก็คงจะเจ็บแสบอยู่เสมอ
 เพราะฉะนั้นจึงต้องอาศัยหนึ่งชั้นนอกเป็นเครื่องบังกัน
 อีกชั้นหนึ่ง

หนึ่งชั้นนอกของคนเราที่ปลายนิ้วมือ เป็นอย่างมาก
 กว่าแห่งอื่น เมื่อมือถูกต้องของสิ่งใด จึงได้รู้สึก
 อาการสิ่งของนั้นว่า เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น
 ดึกว่าหนึ่งในที่อื่น ๆ แต่สัตว์เตี้ยรูดานทั้งปวงไม่มี
 เครื่องสำหรับรับความถูกต้อง ที่เท้ากับนิ้วของคนเรา
 เลย เหมือนดังกับมาเป็นต้น ก็น่าที่จะไม่มีเส้น

ประสาธต์เดินลงไปถึง แต่สัตว์ทั้งปวงมักจะอาครัยวิม
 ฌปากแลกลืนใช้เป็นเครื่องรับความถูกต้อง แต่ยังมีแปลก
 ออกไปบางอย่าง คือเหมือนหนึ่งช้างก็ยอมใช้วง แล
 แมวใช้หนวดเป็นเครื่องถูกต้อง

ฝ่ายว่าแมลงต่าง ๆ มีแมลงวันเป็นต้นก็มีขาอัยวิม
 ศรัยะคหนึ่ง สำหรับรับความถูกต้องเหมือนกัน ทกกล่าว
 มาด้วยเครื่องรับความถูกต้องของสัตว์ต่าง ๆ นั้น ใช้
 จะว่าผิวหนัง แลกาย ตัวของสัตว์ไม่เป็นเครื่องรับ
 ความถูกต้องได้นั้นหาไม่ได้ กายของสัตว์ทั้งปวงก็รับ
 ได้เหมือนกายมนุษย์ เป็นแต่มนุษย์เราใช้มือสำหรับ
 ลบคลำ แต่สัตว์เหล่านั้นต้องใช้อวัยวะอื่น ๆ คือกลืน
 ริมฝีปากแลดวงเป็นต้น ตามฉันทในชาติของตัว

(๔) ว่าด้วย ไครงเรื่อนที่เราอยู่

บัดนี้จะได้แสดงถึงกระดูก อันควรเปรียบประคอง
 ไครงกายคฤหะ ส่วนว่าเสาเรื่อนอันเป็นตัวไม้ เปรื่องคำ

นี้ก็ได้แก่กระดูกขาของเรา อันนักปราชญ์ได้จัดไว้
เป็น ๓ ส่วน คือกระดูกขาส่วนหนึ่ง กระดูกแข้งส่วน
หนึ่ง กระดูกเท้าส่วนหนึ่ง

ส่วนกระดูกขานั้นเป็นกระดูกที่อ่อนยาวที่สุดที่มีในตัว
ของเรา ในเบื้องต้นของกระดูกที่อ่อนนี้ ต่อติดกับ
กระดูกแข้งหัวเข้า มีอาการเช่นกับยานพืชน้ำต่างประ
เภท เพราะเหตุว่ากระดูกที่ต่อกันตรงข้อนั้น ให้กระดูก
แข้งกระดูกขาข้างหลังแลไปข้างหน้าได้แต่ ๒ ทาง
เหมือนกับยานพืชน้ำ

ในส่วนกระดูกเท้านี้มีกระดูกเล็ก ๆ ๒๖ ท่อนต่อติด
กันเป็นโค้ง ขณะเมื่อเราเดินถาเราวิ่ง กระดูกเท้าที่
เป็นโค้งนั้นก็อ่อนลงไป จนฝ่าเท้าจดเสมอกับด้วยแผ่น
ดินที่เราเหยียบ ก็ถ้ามันกระดูกเท้าเราจะมีแต่ที่อ่อน
เดียว เวลาเราเดินก็คงจะได้ความลำบากมาก คงจะ
สทกนั้นไขก้น เป็นทำนองเดียวกับกับม้าที่เดียว เท้า
ของเราเมื่อเรายืนอยู่เป็นปรกตินั้น ก็ยืนอยู่ด้วยสันเท้า

ที่กลางเท้าโค้งอยู่ จึงเป็นที่ขึงกันเส้นโลหิตแลเส้น
ประสาท ซึ่งต่อเนื่องลงมาจนถึงนิ้วเท้า

ในส่วนกระดูกอื่นเป็นท่ามกลางตัวเรา มีกระดูก ๒๔
ท่อนต่อซ้อน ๆ กันขึ้นมา ซึ่งเราเรียกว่ากระดูกสันหลัง
นั้น เมื่อเวลาเรากำหนดขยับตัวลง ที่หัวต่อกระดูก
เหล่านี้ก็โน้มลงมา ก็ถ้าเมื่กระดูกสันหลังเราจะเป็น
แต่กระดูกท่อนเดียว เราก็คงจะได้ความลำบากมาก
เพราะไม่สามารถที่จะก้มตัวเอี้ยวตัวได้

ฝ่ายว่าศีรษะเราซึ่งจัดว่าเป็นของวิเศษกว่าสิ่งอื่นทั่ว
สรรพางค์กาย เพราะว่าเป็นที่อยู่ของสติ แลอินทรีย์ทั้ง
๕ นั้นก็ตั้งตัวอยู่กับปลายกระดูกสันหลัง

ฝ่ายว่าซี่โครงทั้ง ๒๔ ซี่ ซึ่งเป็นโครงอกของเรานั้น
ก็ต่อติคมาจากกระดูกสันหลังเหมือนกัน

ต่อไปอีกก็คือกระดูกต้นแขน กระดูกนี้เป็นกระดูก
ท่อนเดียวในเบ้องบนมีที่ต่อที่ตรงหัวไหล่ แต่ต่อไม่

เหมือนกับกระตักเข้า กระตักที่ตรงต่อเป็นกระตักกลม เพราะฉะนั้นที่ต้นแขนจึงได้ ไกวไกวรอบตัว แต่กระตัก ปลายแขนนั้นเหมือนกับกระตักเข้าที่เคี้ยว เพราะพับได้ แต่ทางเคี้ยวเท่านั้น กระตักปลายแขนที่ว่าเป็นสอง ท่อนทั้งปลายมาต่อกันกับข้อมือ ส่วนกระตักมือนั้นเป็น หลายท่อน แต่ที่ข้อ ๘ ท่อน ที่ฝ่ามือ ๕ ท่อน ที่นิ้วมือ ๑๔ ท่อน คือนิ้วละสาม ๆ เว้นแต่หัวแม่มือมี ๒ ท่อน

ฝ่ายว่าพินซังเป็นของทำนองเดียวกับกระตักนั้น ไม่ งอกโตขึ้นได้ตามอายุเหมือนกับกระตักทั้งปวง เพราะ ฉะนั้นเมื่อเด็ก ๆ โตขึ้นกระตักข้างก็ขยายโตออก แต่ พินขยายโตออกไม่ได้ คนเราพินจึงขึ้นเป็นสองคราว คือพินนานมชนเมื่อเด็ก ๆ คราวหนึ่ง พินใหญ่ขึ้นเมื่อ โตคราวหนึ่ง แต่พินใหญ่ขึ้นที่หลังนั้น ไม่ใช่แต่ว่า จะโตกว่าเก่าอย่างเคี้ยว มากกว่าเก่าด้วย มีจนเต็มกับ กระตัก กระตักของมนุษย์เราเป็นธรรมด้าย่อมอยู่ภายใน มีเนื้อแดงเส้นเอ็นหนังหุ้มอยู่ภายนอก แต่กระตักสัตว์

บางจำพวก เหมือนหนึ่งแปลกเป็นคันเหล่านี้นะ ย่อมมี
 กระดกอยู่ภายนอกทั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นใช้กระดกเหมือน
 ทั้งเครื่องเกราะ สำหรับป้องกันเนื้ออันอ่อนของตัวซึ่งอยู่
 ภายใน แต่สัตว์จำพวกนั้นต้องเปลี่ยนกระดกของทุกปี เมื่อ
 เวลาจะเปลี่ยนก็ต้องเที่ยวหาที่ซุกซ่อนอยู่กว่ากระดกเก่า
 จะหลุดออกหมด แลกระดกใหม่ออกขึ้นแทนที่ แล้ว
 จึงเที่ยวหากินได้อย่างเต็ม

กระดกทำด้วยอะไร

กระดกของมนุษย์เราแลสัตว์ทั้งปวง เป็นของประกอบ
 ด้วยธาตุทั้ง ๒ อย่าง คือธาตุแฉะแลธาตุสัत्व เพราะ
 ถ้าจะเอากระดกมาซบกรดอย่างหนึ่งที่เราเรียกว่ามูเรียดิก
 แล้วธาตุดินที่มีอยู่ในกระดกนั้นก็หายไป คงอยู่แต่
 กระดกอันน้อยที่เคี้ยว ถ้ามีฉันนั้นแม้ว่าจะเอากระดกเข้า
 เเผาไฟอันแรงกล้า ธาตุสัत्वก็จะหายไป คงอยู่แต่ธาตุดิน
 คือถ่านนั้น ก็แต่ธาตุดินอันนั้นไม่มีกำลังจะเกาะกันอยู่
 ไปได้แน่ แม้ว่าจะถูกเข้าก็จะหักออกไปโดยง่าย

เพราะเหตุทั้งกล่าวนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายจึง
สันนิษฐานว่า ซึ่งกระดูกเราโดยปรกติมีอาการอันแข็ง
นั้น ก็เพราะกำลังของธาตุดินปนอยู่ แต่ในส่วนธาตุ
สัตว์นั้นแล้ว ก็ประกอบอาการให้ติดกันอยู่มั่นคง คนเรา
ที่สังขยากระดูกมักจะเปราะกว่าเมื่อยังเยาว์ เพราะเหตุว่า
เมื่ออายุล่วงเข้าในปัจฉิมวัย ธาตุสัตว์ซึ่งมีอยู่ในตัวนั้นก็
อ่อนลงไปทุกที

อนึ่งนักปราชญ์ได้คิดกระดูกคน เอากล้องอันมี
กำลังส่องตรวจดูเห็นเป็นช่องเล็ก ๆ พรุนไปทั้งนั้นเหมือน
กับร่างแห จึงได้เห็นว่าตามช่องเหล่านั้นเป็นทางเดิน
ของเครื่องบำรุง เหมือนหนงอาหารของกระดูก ตรง
กับความอุปมาด้วยช่องในลำต้นแลกิ่งไม้อันเป็นทาง
เดินของยางไม้ นั่นก็เดียว

ว่าด้วยเนื้อ

ยักันจะได้พรรณากวดยกล้ามเนื้อ เป็นอนสนธิสยเนื้อ
ความต่อไป เนื้อซึ่งเป็นกล้ามอยู่ทั่วสรรพางค์กายเรา

อันปรากฏด้วยรูปพรรณลำต้นแลผิวของมนุษย์เรา
 ธรรมดาว่าเนื้อใช้จะมีคนแต่ประกอบให้เป็นดังว่าแล้ว
 เท่านั้นหาได้ แท้จริงเนื้อนั้นเป็นของยืดออกแลหดเข้า
 ได้ เช่นกับยางลบหนึ่งล่อน แลมีเอนฉกรรจ์อยู่กับกระดูก
 เพราะฉะนั้นเมื่อเวลาเย็นเข้ายืดออก จึงคงเอนซึ่งผูกติด
 อยู่กับกระดูก ๆ ก็ไหวตามมา จึงได้ปรากฏเป็นอาการ
 อันไหวกายของมนุษย์เรา ความข้อนจะชักตัวอย่างมา
 ให้เห็น คือเหมือนหนึ่งเมื่อเราประสงค์จะเหยียดแขน
 คืบออกไป กล้ามเนื้ออีกสำหรับหนึ่ง ซึ่งอยู่ด้านหลัง
 ตรง กับกล้ามเนื้อที่กล่าวแล้วในก่อน ก็ยื่นเข้าถึงปลาย
 แขน ให้เหยียดออกไปด้วยอาการดังนี้ คนเราจึงมี
 กล้ามเนื้อเป็นคู่ ๆ โดยปรกติ กล้ามหนึ่งสำหรับให้
 กระดูกพับไปทางหนึ่ง อีกกล้ามเนื้อสำหรับให้กลับมา
 นักปราชญ์ทั้งหลายเมื่อได้ตรวชโดยละเอียดแล้ว จึง
 ได้ตั้งลงเป็นตำราว่า คนเราโดยปรกติทั่วทั้งตัวมีกล้ามเนื้อ
 ประมาณ ๕๕๐ กล้าม คือ ๒๒๕ คู่ เป็นเครื่องสำหรับ

ประกอบในการไหลเวียนของเรา แม้แต่กระดูกเปล่าๆ
ก็ไม่สามารถจะไหลไป ทั้งอเนกแลเหยียดแขนนั้น
ไต่ ถึงว่าอวัยวะในร่างกายของเรา บางแห่งที่ไม่
มีกล้ามเนื้อพอสมควร ที่นั้นก็ไม่สามารถจะกระตีก
ไต่แต่โดยลำพัง เพราะฉะนั้นคุณของกระดูกแลกล้ามเนื้อ
ประกอบกัน จึงเป็นประโยชน์ในอาการของมนุษย์
ทั้งปวง

กล้ามเนื้อทั้งหลายจึงแสดงมาแล้วนั้น แม้ว่าจะ
อธิบายให้ละเอียดออกไปอีกก็ควรเป็นที่พิศวงยิ่งนัก
เหมือนหนึ่งแต่เพียงว่าเราจะย่นตัวให้ตรงเท่านั้น ก็
ต้องใช้กล้ามเนื้อเป็นกำลังเหินย่นตัวประมาณถึง
๑๕ กล้าม เมื่อเวลาเดินต้องใช้ถึง ๒๐๐ กล้าม อีก
นัยหนึ่งเวลาเราหายใจหนึ่ง ก็ต้องใช้กล้ามเนื้อให้
กระตีกไปไม่น้อยกว่า ๓๐๐ กล้าม แท้จริงกล้ามเนื้อ
ของเรา ถ้าว่ามีอาการอันกระตีกแลเหินย่นตัว
ร่างกายอยู่ทุกขณะ เหมือนกับตัวเหล็กในเครื่องจักร

เครื่องไถกลต่าง ๆ มีนาฬิกาพกเป็นต้นอันเดินอยู่เสมอ
นั้นกว่าได้ เครื่องจักรเครื่องไถกลต่าง ๆ ยังต้องมี
เวลาหยุดเวลาแก่ แต่เนื้อในร่างกายของเราเดินอยู่ใช้
การไม่มีเวลาหยุดตลอดชั่วชีวิตคน ดังนั้นก็ควรเห็น
ว่าเป็นของปลาตอ็คจรรยืงกว่าเครื่องจักรทั้งปวง อัน
เป็นของสำเร็จได้เพราะความคิดคนเรานั้นเป็นหลายเท่า
พันทวี

ว่าด้วยมือ

บุคคลจะพิจารณาถึงอวัยวะอันควรพิศวงอีกอย่างหนึ่ง
อวัยวะอันนี้ชื่ออื่นไกล กล่าวคือมือของเราเอง
จะขอถามว่าสิ่งไรที่มือของเราไม่ได้ทำ แลสิ่งใดที่
มือไม่ได้ทำให้เป็นประโยชน์กับร่างกายนั้นมียู้อย่างฤาไม่
ความข้อนั้นจะอธิบายให้เห็นชัดได้โดยง่าย แม้ว่าจะเอา
กายอันคมกล้าให้มือถือ มือก็คงจะสามารถใช้กาย
อันนั้นฟาดฟันแลยังกันมิให้ข้าศึกทำอันตรายกับร่างกาย
ของเราได้ ถ้ามีฉนั้นเอาคันไถให้มือถือ มือก็คงถือ

คันไถนั้นไถนา ให้เกิดเป็นพืชผลเลี้ยงร่างกายได้
 ฤๅจะลองเอาระจับให้มื่อถือ มือนั้นเองก็ควรจะถือ
 ให้เป็นเพลงอันไพเราะ ให้เป็นที่เพลิดเพลินเจริญใจ
 ของตัวได้ ไซ้แต่เท่านั้นแม้ว่าจะเอาปากไถ่ถากดินสอ
 ให้มื่อถือ มือนั้นก็คงสามารถจะเขียนด้วยถ้อยคำ
 แสดงสุขทุกข์ แสดงความปรารถนาของตน เป็นอุปการะ
 คุณเกื้อกูลแก่ร่างกายให้เป็นประโยชน์อันใหญ่ยิ่ง ความ
 อัจฉริยะในคุณของมือนั้นย่อมคงกล่าวมาแล้ว ควรเห็น
 ได้ว่าเป็นของอัจฉริยะยิ่งกว่าเครื่องจักรใด ๆ ซึ่งจัดว่า
 เป็นของวิเศษทั้งปวง เพราะเหตุว่าเครื่องจักรเหล่านั้น
 ก็ย่อมสำเร็จเพราะมีคนอย่างหนึ่ง อีกประการหนึ่ง
 เครื่องจักรซึ่งเป็นของสำหรับทำการอันใด แม้ว่าจะเป็น
 ของสำหรับทำไถแต่อย่างเดียวฤๅสองอย่างก็ดี ยังต้อง
 มีตัวเหล็กต่าง ๆ ท่อนน้อยท่อนใหญ่ประกอบกัน จน
 เป็นเครื่องจักรโตใหญ่มิใช้น้ำหนักมาก ฝ่ายมือของเรา
 เป็นของเล็กมีแต่นิ้ว ๕ นิ้วเท่านั้น ยังสามารถทำการได้

หลายอย่างยิ่งกว่าคุณของเครื่องจักร แม้ว่า ๒ เครื่อง
 ๓ เครื่องผสมกันก็ ให้ความซึ้งให้พึงพิจารณา
 เหมือนหนึ่งเมื่อเราได้ลูกตมเลื้อยของเรา ๆ ก็ใช้นิ้วมือ
 เพียง ๓ นิ้วเท่านั้น ก็ถ้าจะคิดเครื่องจักรเครื่องกลให้
 ได้ลูกตมเลื้อยได้ เหมือนหนึ่งมือเราก็คงจะต้องเป็นจักร
 ใหญ่โต และจะได้ลูกตมไม่ได้ก็เหมือนมือเรากับ
 ความทั้งปวงนั้นฉันใด ก็ควรเห็นได้ว่า มือเป็นเครื่องจักร
 อันวิเศษประเสริฐกว่าจักรทั้งปวง ด้วยเหตุเป็นหลาย
 ประการทั้งกล่าวมาแล้ว

อีกประการหนึ่งอินทรีย์ทั้ง ๕ ทั้งพิจารณาข้างต้น
 นั้น ถิ่นมือว่าเป็นของเนืองอยู่ในอินทรีย์อันหนึ่ง เพราะ
 เป็นสิ่งสำคัญสำหรับรับสัมผัสความถูกต้องยิ่งกว่าอวัยวะ
 อื่น ๆ ถ้าจะว่าด้วยสิ่งอันประกอบให้เป็นมือของเรา ก็
 ควรเป็นที่พิศวงไต่อีก เพราะกล้ามเนื้อที่มอมืออยู่แต่
 น้อย ไม่เหมือนกับแขนขาที่อื่น ๆ กล้ามเนื้อใหญ่
 สำหรับที่จะกระตุกนิ้วมือให้กำแลให้เหยียดนั้นอยู่ที่แขน

มีเส้นเอ็นอันยาวล้ามตลอดลงมาถึงปลายนิ้ว ก็ถ้าแล
 กล้ามเนื้อนั้นจะมามีอยู่ที่หน้ามือภายหลังมือก็ ก้จะ
 ลำบากกับร่างกายมาก เพราะเมื่อกระทบกระทั่งกับ
 สิ่งใดก็จะชอกช้ำปวดเจ็บยิ่งนัก ถึงกล้ามเนื้อที่เท้าของ
 เราก้เป็นอย่างเดียวกันกับมือเหมือนกัน คือกล้ามเนื้อ
 ใหญ่ขึ้นอยู่เล็กน้อย เพราะฉะนั้นเท้าจึงได้แข็งแรง
 ทนทาน ถึงจะกระทบกระทั่งอันใดก็ไม่เหมือนนักที่
 แขนขา

ว่าด้วยนอนหลับ

ในที่นี้จะขอถามว่าที่คนเราต้องนอนหลับนั้น เพื่อ
 ประโยชน์อันใด ความที่หลับมีคุณกับร่างกายอย่างไร
 ความอธิบายในคำถามอันนี้ แม้ว่าจะให้ผู้ที่ไม่มีความ
 รู้ตอยก้คงจะตอบได้แต่ว่าความที่หลับเป็นการบำรุงให้มี
 ความสบายหายเหนื่อยเหนื่อยแล่งวงนอนเท่านั้น คำตอบ
 ดังนั้ก็เป็นความจริงอยู่ ก็แต่หาถูกต้องถนัดตามความ
 จริงไม่ แท้จริงเหมือนหนึ่งจักรแลเครื่องใช้กลต่าง ๆ

มีเรือไฟเป็นต้น เมื่อเปิดเครื่องจักรให้เดินให้หมุนไปสิ้น
กำหนดเวลาเท่านั้นแล้ว ก็ต้องจำเป็นหยุดพักเครื่องจักร
นั้นซ่อมแซมแก้ไขให้บริบูรณ์ แล้วจึงเปิดจักรใช้การ
ต่อไป ถ้าไม่ทำดังนี้เครื่องก็คงจะสึกหรอพานชำรุด
ทรุดโทรมไปโดยเร็ว

ความอุปราคาอันฉับฉิว ซึ่งคนเราต้องนอนต้อง
หลับนั้น ก็เป็นการพักแลบำรุงซ่อมแซมเครื่องจักร
ภายในกายของเราเช่นกัน คือเหมือนหนึ่งเวลาเรา
นอนอยู่ สติแลอินทรีย์ทั้ง ๕ ก็ย่อมมีหน้าที่ประกอบ
การของร่างกายอยู่ทุกขณะ เมื่อเวลาหลับสติก็ไม่ได้
คิดอ่านสิ่งใด อินทรีย์ทั้ง ๕ ก็ไม่ได้รู้สึกอย่างใด
เป็นแต่หัวใจยังคงสลับโลหิตอยู่เสมอเท่านั้น เพราะ
โลหิตเหล่านั้นต้องไปใช้ซ่อมแซมสติแลอินทรีย์ แล
กล้ามเนื้อเส้นเอ็นทั้งปวง อันเห็นจเห็นอยแลอ่อน
เพลียนั้นให้บริบูรณ์แลปรกติอย่างเดิม เพราะฉะนั้นคน
เราเมื่อเวลานอนหลับจึงมีแต่อาการหายใจแลใจเต้นเท่า

นั่น ความตั้งใจมายานี้ จะอ้างพยานมาชี้แจงให้เห็น
ฟังสังเกตด้วยคำเรา

เมื่อวันหนึ่งเรานอนหลับแต่ใฝ่ฝันว่าวายในใจมาก
แต่อีกวันหนึ่งนอนหลับสนิทไม่ใฝ่ฝัน ถึงโดยว่า ๒ วัน
นั้นจะนอนนานได้เท่ากัน เวลาตื่นขึ้นก็ไม่เฉื่อยอัมสบาย
เท่าวันที่ไม่ใฝ่ฝัน ที่เป็นดังนี้เพราะเหตุไรเล่า แท้จริง
เพราะวันที่นอนฝันนั้นสติไม่ได้พักเป็นปรกติคิดฟุ้งซ่าน
ฝันเผื่ออยู่ในความฝัน แต่วันที่นอนหลับสนิทนั้น สติ
ไม่ได้คิดอ่านอันใด ความที่ผิดกันถ้าจะเปรียบเทียบโดยอย่าง
ต่าง ๆ ก็เหมือนดังคนสองคนเดินทางมาเห็นจเห็นอย
แล้วแลหายคนนั่งลงพัก คนหนึ่งนั่งนิ่งเป็นปรกติความ
สบาย แต่อีกคนหนึ่งกระตือรือร้นกระตือรือร้นเท่าแลคว่ำไขว่
วุ่นวายไป ดังนั้นก็จะเห็นได้ว่าคนไหนจะอ่อนเปลี้ยมาก
กว่ากัน

มีสัตว์บางจำพวก คือกบคางคกแมลงวันแมลง
มูมเหล่านนี้เป็นต้น เมื่อเข้าฤดูหนาวก็ไปเที่ยวซ่อนวัน

หาที่พักนอนตลอดฤดูหนาว จนถึงฤดูร้อนจึงตนออก
จากที่พักนอนนั้น แลยังมีสัตว์อีกบางจำพวกที่นอนตลอด
ฤดูหนาวทั้งนั้นเหมือนกัน แต่สัตว์จำพวกนั้นชวนชวาย
หาอาหารไปเก็บรวบรวมไว้ก่อนแล้วจึงนอน เมื่อวันใด
แสงพระอาทิตย์ส่องสว่างความหนาวก็อ่อนน้อยลง สัตว์
เหล่านั้นก็ตื่นขึ้นกินอาหารที่ตัวสะสมไว้ ครั้นหนาว
จัดเข้ากันนอนหลับต่อไปอีกจนถึงฤดูร้อน

ว่าด้วยความตาย

มนุษย์ก็ สัตว์ก็ ฤๅพฤษชาติทั้งปวงก็ ก็
ย่อมมีความตายเป็นความจริงอยู่เบื้องหน้าอันจะหลีกเลี่ยง
หนีไปไม่พ้นด้วยกันทั้งสิ้น จะผิดกันก็แต่เวลาช้า
แลเร็วเท่านั้น เช่นกับเรือนอันเป็นของ หากตัวไม้
แลเครื่องเรือนทั้งหลายรวบรวมประกอบค่าเงินซึ่งกันแล
กันจึงดำรงคงอยู่ได้ ครั้นเมื่ออายุของเรือนนั้นแก่เก่า
ช้านาน ตัวไม้ผุพังเพราะกรำฝนทนแดดก็ ฤๅ
มีคนนั้นม้วยชีพอันภยันตรายเข้าก็ เรือนนั้นก็คงจะ

พังทลายลง ไม่สามารถจะตั้งอยู่ได้ ความอปรมา
 นันโท ก็เช่นกับร่างกายของเราอันเป็นของไม่เที่ยง
 ย่อมมีความเกิดขึ้นแลดับไปเป็นธรรมดา ถ้าไม่มีเหตุ
 อันตรายอย่างใดมากระทบให้พินาศทำลายไปในปฐมวัย
 แลมัชฌิมวัยไซ้ เมื่อถึงปัจฉิมวัยแก่เฒ่าชราลงก็คง
 เป็นอันตราย เพราะความชำรุดของร่างกายซึ่งไม่
 สามารถจะดำรงต่อไปได้อีก เหมือนดังเรือนอันทำลาย
 ลงเพราะตัวไม้แลเครื่องเรือนณพังคนั้น สิ่งใดเมื่อ
 ความตายมาถึงเข้าแล้วก็ย่อมพินาศเสียหายไม่คืนเป็น
 รูปได้ทั้งเทิมอีก ความตายเป็นที่สุกกกำหนดหมดโลก
 ดำรัสอธิบายชี้แจงต่อไปไม่ได้

ชนชาติต่าง ๆ อันเลื่อมใสในลัทธิศาสนาต่าง ๆ กัน
 เมื่อกล่าวในคำราโถอันมีที่สกลลงด้วยพรรณาถึงความตาย
 ก็ย่อมพรรณาความสืบเนื่องกับศาสนลัทธิตามทศนเชอถ
 นั้น เหมือนหนึ่งชนจำพวกซึ่งนับถือศาสนาว่ามีผู้สร้าง
 มีผู้ส่งเคราะห์จะนำตนให้ถึงสุคติในโลกหน้าเหล่านั้น ก็ลง
 เนอเชอเห็นว่าถ้าวิงวอนอ่อนน้อมต่อท่านผู้นั้น เมื่อตาย

แล้วท่านก็คงจะช่วยยกย่องตัวไปตามประสงค์ ศาสนา
 ดังว่า^๕มีศาสนาฝรั่งแขกแลพราหมณ์เป็นต้น ถ้าจะว่า
 ที่จริงศาสนลัทธิเหล่านี้ เมื่อพิจารณาโดยละเอียดก็มี
 ควรศึกษาค้นไต่เป็นอันมาก เพราะเป็นของเหลือวิสัย
 ความรู้มนุษย์จะล่วงไปเห็นภาพพยานมาอ้างอิงแต่อย่าง
 หนึ่งอย่างใด นอกจากความที่กำหนดนั้นก็เชื่อเอาในใจ
 ฤๅถือไปตามลัทธิคำสั่งสอนที่ท่านแต่ก่อนท่านถือมาเท่า
 นั้น ก็แต่ศาสนธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้
 ครุสรีรด้วยพระองค์เองแล้ว แลสั่งสอนไว้ในยสัถวินิกรทั้ง
 ปวงนั้น ที่พระองค์จะได้ช้างความสุขในโลกสวรรค์
 มาเล่าโลมสั่งสอนชนทั้งปวงให้เลื่อมใส ฤๅที่จะรับ
 ช่วยเหลืออุ้มชูชนเหล่านั้น ๆ ส่งไปสวรรค์ดังศาสนลัทธิ
 อื่น ๆ นั้นหา^๕มีไต่

คำสั่งสอนศาสนาอื่น ๆ ย่อมกล่าวความสุขสำราญ
 ในสวรรค์เทวโลก ว่าอุดมวิเศษเป็นที่สุด ไม่มีที่^๕ยิ่งขึ้น
 ไปกว่านั้น

แต่คำสั่งสอนซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเทศน์นั้น พระองค์
 ไม่ยกความสุขในเทวโลกว่าประเสริฐเป็นอย่างยิ่ง เพราะ
 ถึงจะมีสุขยิ่งกว่ามนุษย์โลกนี้ก็ดี ก็ยังมีได้วิบัติ
 หลุดพ้นไปจากอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองในสันดาน กล่าว
 คือตัณหาเป็นต้น ก็เมื่อตัณหายังไม่หมดครายใด ทุกข์
 ทั้งปวงคือความเกิดแก่เจ็บตายเหล่านี้ไม่สามารถจะหลุด
 พ้นไปได้ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงยกพระนิพพาน คือ
 ความดับตัณหาได้สนิทไม่เหลือนั้นว่าประเสริฐกว่าความ
 สุขทั้งปวง ไซ้แต่พระองค์จะตรัสรู้เฉพาะแต่ว่าความเกิด
 แก่เจ็บตายเป็นทั่วทุกข์ แลตัณหาว่าเป็นเหตุก่อให้เกิด
 ทุกข์แลพระนิพพานเป็นทดับทุกข์จึงพรรณามาเท่านั้นหา
 มิได้ พระองค์ตรัสรู้หนทางทั้ง ๘ อันจะนำผู้ปฏิบัติให้ได้
 ถึงความสุขอย่างยิ่ง คือพระนิพพานนั้นแล้ว แลได้สั่งสอน
 ให้ผู้อื่นตรัสรู้ได้ด้วยเป็นอันมาก ทั้งนั้นก็เพนพยานว่า
 อรรถคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมเป็นของจริงแท้
 แลประกอบด้วยประโยชน์อันหาที่จะคัดค้านมิได้โดย

เมื่อก่อนจะถึงปริโยสานที่สุดความในเรืองกายคฤหะ
 นี้ จะขอยกเนื้อความเดิมมาอุปมาสักข้อ ๑ คือที่ว่า
 ร่างกายของเรา อันเปรียบเหมือน กับเหี่ยว เรือน นั้น
 ขรรพดาว่าเรือนแม้ว่าไปปลูกในป่าที่เปลี่ยวก็มักจะเป็นภัย
 กับเจ้าของ เพราะเหตุว่าเป็นที่ใกล้ภัยต่าง ๆ มีโจรภัย
 เป็นต้น ก็ถ้าเรือนใดตั้งอยู่ในบ้านเมืองแลอยู่ในแคว้น
 แคว้นความปกครองดี เจ้าของเรือนนั้นแม้ถึงว่าจะ
 ทำการลามกไม่ได้ตามชอบใจของตัว ก็เป็นผู้ห่างจาก
 ภัยทั้งหลาย มีโจรภัย เป็นต้น ความอุปมาว่าด้วย
 เรือนอันปลูกอยู่ในที่ ๒ สถานนั้นคือ ร่างกายของเรา
 ก็เหมือนดังเรือนอันมีจิตรวิญญาณเป็นเจ้าของ ถ้าไม่
 ยังสติให้กตัญญูปล่อยใจให้ร่างกายประพฤติเป็นพาลทุจริต
 ด้วยกายวาจาแลใจก็ดี ร่างกายก็จะไม่พ้นภัยอันตราย
 ต่าง ๆ เหมือนดังเรือนอันปลูกอยู่ในที่เปลี่ยวฉะนั้น ก็ถ้า
 คนใดมีอุปนิสัยแลปัญญาฉลาดเว้นสิ่งลามกทั้งปวง ยัง

สติให้ตั้งมั่นอยู่ในสิ่งที่ชอบ ประกอบความประพฤติตาม
 พระพุทธโฆวาทเป็นสัมมาปฏิบัติ เพราะความเลื่อมใสใน
 พระรัตนตรัย ผู้นั้นก็จะมีความสุขแลความเจริญสิริ
 สวัสดิทิพพัฒนามงคลพูนอภิวันตรายทั้งปวง เหมือน
 ดังเรือนอันผู้มีปัญญาเป็นเจ้าของปลูกขึ้นในประเทศสถาน
 อันสมควรนั้น ก็จะมีบริบูรณ์ด้วยสมบัติสวัสดิวงศตระกูล
 ตลอดกาลนาน มีเนื้อความในหนังสือสนทโรวาท
 พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ไว้ว่า “อันมรณะกาลคือความตายมิได้ร้อถ้า เสีย
 แรงได้บังเกิดมาประสพพบพระศาสนาเข้าครั้งหนึ่งเป็น
 ลาภอันใหญ่ คนใดมาถึงวิเศษนัก อย่าพึงยังชีวิต
 ร่างกายของตนอันเป็นที่รัก ให้ตกล่วงไปเสียเปล่า
 ด้วยหาประโยชน์คุณมิได้ ฯ ล ฯ” พระบรมราโชวาท
 ดังนี้ ก็เป็นคำควรแก่ผู้แสวงหาประโยชน์ จะพึงเชื่อถือ
 ปฏิบัติตาม จะได้เป็นความเจริญสุขโดยชอบธรรมเพราะ
 สัมมาปฏิบัติกันทุกประการ

ดิศวรรกุมาร

